

TÜRKİYEDE AÇIK ARŞİV ÇALIŞMALARI VE ANKARA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Doğan Atılgan*

GİRİŞ

Bilimsel iletişimin bir parçası olarak araştırmacıların bilgiye çevrimiçi ortamda serbestçe ulaşmasına ve bilgiyi paylaşmasına olanak sağlayan açık erişim hareketi giderek artan bir ilgi görmektedir. Türkiye’de bu konuda son dönemlerde önemli adımlar atılmakla birlikte uygulama sürecinde bazı problemler yaşanmaktadır. Açık erişim elektronik dergi boyutunda olduğu gibi kurumsal arşivlerin açık erişime açılması biçiminde de uygulanmaktadır. Bu bildiride İlk olarak açık erişim ve kurumsal açık arşivler kavramsal olarak kısaca ele alınacak. Daha sonra ülkemizdeki açık arşiv çalışmalarına yer verilecektir. Son olarak da ülkemizde bu alandaki girişimlere önderlik eden kurumsal arşivlerden biri olan Ankara Üniversitesi Açık Arşiv Sistemi tanıtılacaktır.

AÇIK ARŞİV KAVRAMI VE GELİŞMELER

Açık erişim deyince iki kavram söz konusudur. Bunlardan bir tanesi açık erişimli dergiler, diğeri de kurumsal açık arşivlerdir. Açık erişim hareketi bilim adamlarının kaygı ve yaklaşımlarından yola çıkarak başlamış, geleneksel bilimsel iletişim sistemindeki aksaklıklara çözüm olmayı hedeflemektedir. Bu kavramlara geçmeden önce açık erişim terimi üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Açık erişim: ANKOS Açık Erişim Çalışma Grubu Şubat 2006 tarihinde yaptığı çalışmada açık erişim ile ilgili şu saptamayı yapmıştır. “*Açık Erişim, 2001 Budapeşte Açık Erişim İnisiyatifi’nde bilimsel literatürün internet aracılığıyla finansal, yasal ve teknik bariyerler olmaksızın, erişilebilir, okunabilir, kaydedilebilir, kopyalanabilir, yazdırılabilir, taranabilir, tam metne bağlantı verilebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir biçimde kamuya ücretsiz açık olması biçiminde tanımlanmıştır. Bu inisiyatif, açık erişim hareketinin ilk önemli kongresi olarak kabul edilir. Aynı kapsamda Nisan 2003’te ikinci önemli bir toplantı sonucu Bethesda Bildirisi oluşturulur ve burada da açık erişim tanımlanır ancak Budapeşte Açık Erişim İnisiyatifi’ndekinden farklı olarak lisans kullanımı, kurumsal arşivlere açık erişim çalışmalarının aktarılmasında gereksinimler ve kişisel kullanım için az sayıda basılı kopyalamadan söz edilmiştir. Açık erişim tanımına ilişkin söz edilebilecek üçüncü önemli girişim, Ekim 2003’te Fen Bilimleri ve İnsan Bilimleri’nde Bilgiye Açık Erişim Konferansı sonucunda oluşturulan Fen Bilimleri ve İnsan Bilimleri’nde Bilgiye Açık Erişim üzerine Berlin Deklarasyonu’dur. Bu deklarasyonda diğer tanımlara ek olarak, izin beyanının açık erişim doküman içinde belirtilmesi ve en az bir arşivde arşivlenmesi belirtilmektedir”.* <http://www.ankos.gen.tr/acikerisim/tammetin/BilimselBilgiyeAcikErisimFeb06.pdf>

* Ankara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü öğretim üyesi. Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı

Açık Erişimli Dergiler: Açık Erişim yayınları çevrimiçi, ücretsiz ve çoğu telif ve lisans anlaşmalarından muaf olan yayınlardır. Bu yayınlar, internet aracılığıyla ve yazarın ya da telif hakkı sahibinin onayı ile gerçekleştirilmektedir.

Açık Erişim, hakem değerlendirmesi kanalıyla sağlanan kalite ilkesiyle tümüyle örtüşebilmektedir. Açık erişimi sadece makale yazarları değil, aynı zamanda çoğu dergi editörü ve hakem de emeklerini karşılıksız olarak ortaya koyarak desteklemektedir.

Açık Erişim yayınları, geleneksel basılı yayınlara göre, çok daha düşük bir maliyetle üretilebilmelerine karşın, hiç maliyeti olmadığı anlamı da taşımaz. Burada önemli olan bilimsel yayınların maliyetsiz üretilip üretilmeyecekleri değil, bu maliyeti okurlara ödetmeyen ve erişim sınırlamaları getirmeyen hizmet ucunun oluşturulmasıdır.

Açık Erişim dergileri, hakem değerlendirmesinden geçerek onaylanmış makalelerin tümünü ücretsiz olarak açarlar ve masraflarını ya sunucu hizmetini gören kuruluşlardan destek olarak ya da bağlı oldukları bilimsel kuruluşlardan destek alarak karşılarlar.

Kurumsal arşiv kavramı: Bilimsel bilgiye açık erişimi sağlayan temel araçlardan bir tanesi de açık erişim arşivleridir. Açık erişim arşivlerini, üniversiteler, araştırma merkezleri ya da kar amacı gütmeyen bilimsel organizasyonlar desteklemektedirler.

Bir kurumun ürettiği bilimsel literatürünün dijital ortamda toplandığı, saklandığı, indekslendiği, korunduğu ve dağıtımının sağlandığı hizmetler dizisini içeren kurumsal açık arşivlerin içeriğini ön ve son baskılar, lisansüstü tezler, eğitim materyalleri, araştırma, teknik ve istatistiksel raporlar, konferans bildirileri, teknik dokümanlar vb oluşturur. http://www.ankos.gen.tr/acikerisim/tammetin/AEKA_haz06.ppt

Kurumsal arşivler açık erişim altyapısının temel öğeleridir açık erişime şu katkıları sağlarlar:

- Bilimsel iletişim,
- Öğrenme materyalleri aracılığıyla eğitimi destekleme,
- Elektronik yayıncılık,
- Üniversite bilgi ağlarındaki araştırma çıktılarının sayısal koleksiyonunun yönetimi,
- Sayısal koleksiyonlara ev sahipliği yapma ve koruma,
- Araştırma çıktılarına kolay erişimi sağlayarak ve bu çıktıları toplayarak üniversitenin saygınlığını artırma,
- Üniversite yönetimi için bilgi yönetim araçları sunma,
- Üniversite yönetimi adına araştırmaları değerlendirme,

Kurumsal arşivlerin sağladığı yararlar ise şöyle sıralanabilir.

- Daha çok kullanım, daha çok kişiye ulaşım
- Daha etkili araştırma sonuçları
- Daha çok atıf alma
- Güvenilir/kullanışlı metadata bilgisi
- Daha güvenli, uzun süreli koruma
- Bilimsel iletişimi güçlendirme
- Üretilen bilgiye erişim olanaklarının artırılması
- Dergi fiyatlarındaki artışın önlenmesi

- Her dilde bilimsel bilginin kullanılır, paylaşılır hale gelmesi (Holt, 2005)

AÇIK ERİŞİM ÖRNEKLERİ:

Dünyada pek çok açık erişim girişimi bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı açık erişim dergilerinden oluşurken bir kısmı kurumsal arşiv özelliği taşımaktadır. Burada mesleğimizi de yakından ilgilendiren birkaç örnek üstünde durmak istiyorum Bu konuda ayrıntılı örnek ve iletişim bilgilerine <http://www.acikerisim.org.tr/ornek.html> adresinden erişilebilir.

Açık erişim arşivler ağı: DRIVER: Avrupa'da on farklı araştırma kurumunun konsorsiyum ortaklığı ile, Avrupa Komisyonu tarafından finanse edilen bir projedir: DRIVER (Digital Repository Infrastructure Vision for European Research). Konsorsiyum üyeleri, University of Athens (Yunanistan), Bielefeld University (Almanya), Consiglio Nazionale Delle Ricerche (İtalya), Stichting SURF (Hollanda), University of Nottingham (Birleşik Krallık), Centre National de la Recherche Scientifique DIS (Fransa), University of Bath (Birleşik Krallık), Uniwersytet Warszawski (Polonya), Universiteit Gent (Belçika), and Goettingen University (Almanya). DRIVER'ın hedefi Avrupa'da her türlü bilimsel yayının toplandığı ve ücretsiz açık erişim ile halka yayıldığı bir kurumsal arşiv ağı oluşturmak. Proje ile Avrupa Araştırma Alanı için bilgi altyapısı gelişimini destekleyecek bir denemenin hayata geçirilmesi planlanmaktadır.

TOCW Turkish OpenCourseWare Projesi: Massachusetts Institute of Technology (MIT) önderliğinde 2006 yılında başlayan OpenCourseWare adlı proje ile ders materyalleri (video çekimleri, sınavlar, kaynaklar) bireylere ücretsiz ve herkese açık biçimde erişime sunulmaktadır. MIT'yi dünyadan 50'ye yakın üniversite ve enstitü de izleyerek bu büyük projeye katkıda bulunmaktadır. Ülkeler aynı zamanda MIT notlarını kendi dillerine çevirerek yerel topluluğun kullanımına da sunuyorlar. Ülkemizde Bilim İnsanı Platformu, MIT ile ortak çalışarak, TOCW (Turkish OpenCourseWare) Projesi adı ile mevcut ders notlarını çeviri işine 1 Ağustos 2006 tarihi ile başladığını duyurdu. Bunun için önce hangi üniversitelerde hangi derslere öncelik verildiği saptanacak ve projeye ders çevirisi yaparak katkıda bulunmak isteyen akademisyenler belirlenecek. Çevirisi yapılan derslere <http://www.e-ders.org> adresinden ulaşılabilir.

E-LIS: Kütüphanecilik ve enformasyon bilimleri alanında ücretsiz erişilebilir uluslar arası açık arşiv olan E-lis 2003 yılında açık erişim felsefesini, politikalarını ve araçlarını tanıtan ve destekleyen bir girişim olarak kuruldu. Kütüphanecilik, enformasyon bilimleri ve teknolojileri ve ilgili alanlarda yayınlanmış ve yayınlanmamış 4000'in üzerinde doküman içeren arşiv 45 ülkeden 65 editörün gönüllü desteği ile yürütülmektedir.

TÜRKİYE'DE AÇIK ERİŞİM ÇALIŞMALARI

Dünya çapında 600'den fazla açık arşiv olduğu bilinmektedir. Bu sayı her geçen gün artmaktadır. Türkiye'de ise açık erişim ya da kurumsal arşiv kavramı 2005'in başlarında üniversitelerde ortaya çıkmıştır. Bu süreç kurumsal arşiv bağlamında değerlendirilmektedir. Daha önceki yıllarda başlayan kurumsal ve/veya bireysel olarak yürütülen dergilerin arşivlerini açık erişime açmaları kapsam dışında bırakılmaktadır.

Açık erişim dergilerinin neler olduğu konusundaki ayrıntılı bilgilere <http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/edergi.html> adresinden erişilebilir.

Üniversitelerin açık erişim faaliyetleri 2005 yılı sonunda hız kazanmıştır. Ulusal iki bilimsel toplantıda açık erişim ve kurumsal arşiv oturumu düzenlenmiştir. 9-11 Aralık 2005'te İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi'nde gerçekleştirilen X. Türkiye'de İnternet Konferansı'nda, Türkiye'de açık erişim hareketinin ve kurumsal arşiv uygulamalarının bir birlik içinde yürütülmesi amacı ile Açık Erişim Ulusal Politika oluşturulması kararlaştırılmıştır. Daha sonra Denizli Pamukkale Üniversitesi'nde düzenlenen Bilgi Teknolojileri Kongresi IV, Akademik Bilişim 2006 kapsamında açık erişim ve kurumsal arşivler üzerine bir dizi oturum gerçekleştirilmiştir. Bu oturumlar ile açık erişim, açık arşiv ve kurumsal arşivler tanımı ve yararları konusunda katılımcıların genel bir bilgisi olması sağlandı. Bu hedefi gerçekleştirmek üzere, "açık erişim" konulu oturumların sonunda kongre katılımcılarının ortak görüşlerini belirtecek bir bildiri hazırlanması için konu tartışmaya açıldı."Ulusal Açık Erişime Doğru" adı altında yapılan son oturumda, Berlin Bildirgesi benimsenerek, toplantı sonunda "Açık Erişim Bildirgesi" oluşturuldu. AB'06 düzenleme kurulu Başkanı tarafından kamuoyuna duyurulan bildiride açık erişim kavramı ve yararlarından söz edildikten sonra aşağıdaki öneriler kamuoyuna ve yetkililerin bilgilerine sunulmuştur. <http://ab.org.tr/ab06/AB2006-bildirge.html>

- 1. Devletçe, kamu fonları ile yürütülen araştırmaların sonuçlarının ve yapılan yayınların, ülke çıkarları açısından açıklanması sakınca taşımadığı sürece, eşgüdümlü olarak ulusal veya kurumsal arşivler aracılığıyla açık erişime sunulması için düzenleme yapılması;*
- 2. Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) yönlendirdiği üniversitelerin yıllık değerlendirmelerinde kurumsal arşivlerin kurulması ve geliştirilmesinin öngörülen ölçütlerden biri haline getirilmesi;*
- 3. Açık erişim ve kurumsal arşivler konusunda uluslararası düzeyde yaygın kabul görmüş bulunan Berlin Bildirgesi'nin ülkemizde de benimsenmesinin gereği*

Bu toplantı sonucunda alınan kararların ilk somut örneği "Açık Erişim Danışma Kurulu" adıyla bir kurul oluşturulması kararlaştırılmıştır. ULAKBİM (Ulusal Akademik Bilgi Ağı ve Bilgi Merkezi), ANKOS (Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu), TKD (Türk Kütüphaneciler Derneği) ve ÜNAK (Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği)'in paydaş olduğu ve Prof. Dr. Yaşar Tonta'nın kolaylaştırıcı olarak görev almasıyla kurul oluşturulmuştur. ULAKBİM üniversitelerin internet bilgi ağlarını ulusal bilgi ağı üzerinden yönetmesi ve farklı bilim dallarındaki dört veri tabanını kurarak açık erişime açması. ANKOS 2000 yılında kurulduktan sonra 2001'de SPARC'ı desteklemeye başlaması ve daha sonra SPARC yürütme kurulunun üyelerinden biri olması yanında Şubat 2006'da açık erişim grubunu (AEKA= Açık Erişim ve Kurumsal Arşivler Çalışma Grubu) kurarak yaptığı çalışmalarla. Mesleki dernekler ise kütüphanecilik mesleğinin sivil toplum kuruluşlarına liderlik etmenin yanı sıra kendi yayın organları olan Türk Kütüphaneciliği ve Bilgi Dünyası dergilerinin tüm arşivini açık erişime açmaları, kurulun paydaşlarını oluşturmalarında etken olmuştur

Bu girişimlerle birlikte özellikle üniversite kütüphaneleri ve bilgi merkezlerinin öncülüğünde kurumsal açık arşivler oluşturulmaya başlanmıştır.

Kurumsal arşiv bazında Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde hazırlanan tezlerin açık arşive konulması bir proje olarak başlatılmıştır. Ankara Üniversitesi 2000 yılından günümüze lisansüstü düzeyde yapılan tezleri ve sahibi olduğu dergilerden 10 tanesinin makalelerini pdf ortamında hizmete sunmaktadır. Ancak açık arşivi konusunda çalışmalar 2005 yılında başlamıştır. Somut bir başka örnek de ODTÜ kütüphanesinden gelmiştir. Üniversitede yapılan yaklaşık 2500 doktora tezi açık erişime açılmıştır. Süleyman Demirel Üniversitesi de yaklaşık 800 lisansüstü tez açık erişime açmıştır. Son dönemlerde Sabancı ve Bahçeşehir Üniversiteleri bazı akademik personellerinin çalışmalarını web sayfaları aracılığıyla açık erişime açmışlardır. Son günlerde Çanakkale 18 Mart Üniversitesi de e-print yazılımı kullanarak denemeler yapmaktadır. Son olarak da Atatürk Üniversitesi kurumsal arşiv kurmak için bir proje başlatmıştır. Ancak somut bir gelişme henüz bulunmamaktadır.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ AÇIK ARŞİV SİSTEMİ

Ankara Üniversitesi, açık arşiv girişimine 2001 yılında akademisyenlerin bilimsel çalışmalarının yer aldığı basılı dergilerinin elektronik kopyalarını web sayfası üzerinde tam metin hizmete açarak başlamıştır. <http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/yayinlar/dergi.htm>. Aynı zamanda 2000 yılından sonra yapılan lisansüstü tezler de yazarlarının izin verdikleri ölçüde tam metin olarak yine üniversitemiz web sayfasına pdf olarak konulmuştur. <http://papyrus.ankara.edu.tr/tez.tezlerana.htm> Ancak bunların sadece görüntü olarak yer alması erişimde tarama olanaklarının bulunmaması ve üniversitemiz öğretim üyeleri tarafından üretilen diğer bilimsel çalışmaların da erişime açılması amacıyla 2005 yılı başında açık arşiv projesinin oluşturulmasına başlanmıştır.

Ankara Üniversitesi açık arşivi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümündeki üç akademisyen tarafından pilot proje uygulaması olarak başlatılmıştır. Öğretim elemanlarının ürettikleri bilimsel bilgiye kolay erişimi sağlayan ve web'e dayalı yapıya sahip uygun bir yazılım seçilmiştir. Bu amaca hizmet eden hazır bir program seçmek yerine, kurumsal ihtiyaçları karşılayacak nitelikte özel bir program hazırlanmıştır. MySQL tabanlı PHP üzerine inşa edilen program sadece açık arşivin amaçları için kullanılan sunuculara yüklenmiştir. İçeriği oluşturacak veriler Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından kontrol edildikten sonra sisteme kabul edilmektedir. Sisteme girilecek verilerin formatında herhangi bir sınırlama olmamasına rağmen, PDF ve HTML formatlarında dosyalar kolay kullanımı sağlamak, kopyalamayı ve yasadışı kullanımı önlemek amacıyla tercih edilmektedir.

Çalışmalara başlatıldıktan sonra projenin testi yapılmıştır ve ilk olarak 100'den fazla yayın web üzerinden erişim için açık arşive dâhil edilmiştir. Test süreci tamamlandıktan sonra açık arşive yüksek katılımın sağlanması amacıyla sunumlar ve eğitim toplantıları düzenlenmiştir.

Bu yolla Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı sayfası üzerinden elektronik olarak erişilebilen araştırma raporları ve lisansüstü tezler kütüphaneciler tarafından sisteme dahil edilmiştir. Bunun yanı sıra akademisyenlere kendi çalışmalarını açık arşive kaydetme olanağı verilmiştir. Buna ek olarak üniversite yönetim kurulu üniversitemiz akademisyenlerinin üniversitemiz tarafından yayınlanan akademik hakemli dergilerde yer alan makalelerinin ve hakem denetiminden geçmiş makalelerin açık

arşivde yer almasına karar vermiştir. Bu karardan sonra Dergilerde yer alan üniversitemiz öğretim üyelerinin makaleleri KDDB tarafından sisteme eklenmektedir.

Veri tabanında yukarıdaki faaliyet alanları içinde düzenlenmiş materyallere yazar adı, başlık, anahtar kelime ve tam metin indeksleme gibi farklı erişim uçlarından erişim sağlanmaktadır. Başlangıçta hiçbir metadata şeması geliştirilmemişti. Ancak açık erişim sistemi zaman içinde, Metadata öğeleri, otomatik olarak veri girişi yapılan materyal formundan Türkçe ara yüze transfer edilmiştir. Metadata için zorunlu olan öğelerinin kapsanmasını sağlanarak sabit değerler olan ve DC formları aracılığıyla otomatik olarak üretilen yayıncı ve metadata hakları ve yazarın girdisini isteyen, başlık, yazar/yazı yazar kimse, konu, oluşturulma tarihi, değiştirilme tarihi, URL, dil, tür ve format bilgileri oluşturulmuştur. Bu yolla, OAI-PMH protokolünün kriterlerini karşılamak için geliştirilen Ankara Üniversitesi açık arşivi, OAI'ye kaydedilmiştir. Arşivin OAI-PMH protokolüne uygunluğu sağlanmıştır.

SONUÇ

Dünyada basılı dergi fiyatlarındaki hızlı artış ve yayıncılık ta kendisini gösteren tekelin kırılması amaçlarının da etkisiyle açık erişim sistemi gelişmiştir. Ülkemizde de son yıllarda açık erişim ve kurumsal açık arşivler konusunda son yıllarda önemli gelişmeler gözlenmektedir. Bu gelişimin başından beri yer alan ve bu konudaki çalışmalara rehberlik etmeye çalışan Ankara Üniversitesi Açık arşivi oluşturulmaya başlandığından bu yana geçen bir yıllık süre içinde önemli mesafe kaydetmiştir. Sistem bugünkü haliyle metadata'yı destekleyen ve uluslararası standartları destekleyen herhangi bir açık kodlu yazılımın tüm özelliklerine sahiptir. Bununla birlikte, açık arşiv sistemi içinde kendi çalışmalarına yer vermeyen çok sayıda akademisyen vardır. Dünya çapındaki gelişmeler göz önüne alındığında, yazarların %71'inin çalışmalarını hiçbir açık arşiv içinde yayınlamadığı, açık arşiv çalışmalarından habersiz olduğu açıktır. Bu alanda Ankara Üniversitesi Açık Arşivi, açık arşiv alanındaki liderlerden biri olarak önemli bir mesafe kat etmiştir. Bundan sonra yapılması gereken, açık arşivin tanıtımı için faaliyet göstererek akademisyenlerin açık arşiv çalışmalarına katılımını arttırmaktır.

Kaynakça:

Açık erişim dünyasından. Elektronik adres: <http://www.acikerisim.blogspot.com> [10.10.2006]

Akgül, Mustafa Türk Üniversiteleri Açık Erişimi ve Kurumsal Arşivlerin Kurulmasını Destekliyor. <http://ab.org.tr/ab06/AB2006-bildirge.html>. [8.10.2006]

Bilimsel bilgiye açık erişim. Elektronik adres: <http://www.ankos.gen.tr/acikerisim/tammetin/BilimselBilgiyeAcikErisimFeb06.pdf>. [11.10.2006]

Holt, İlkey (2005) E-LIS: E-prints in Library and Information Science X. Türkiye'de İnternet Konferansı, İstanbul da dağıtılmıştır.

Kurumsal arşiv yaratma. Ankos AEKA çalışma grubu. Elektronik adres: http://www.ankos.gen.tr/acikerisim/tammetin/AEKA_Haz06.ppt [10.10.2006]